

DEBAT - DÉBAT

Commémorer 1914

Août 2014. Il y a cent ans, l'armée allemande envahissait le territoire national. C'était le début de ce qui allait devenir la "Grande Guerre", un conflit d'une intensité et d'une violence sans précédent qui inaugurerait un siècle de violences d'un registre et d'une ampleur inconnus jusqu'alors.

Un siècle après le début de ce qui devait être la "der des der", l'événement va faire l'objet d'une vague commémorative inédite. Cet anniversaire constituera un événement total dont la préparation a commencé il y a pas mal de temps déjà.

Ce sera la première fois qu'une commémoration de cette ampleur prendra place dans le contexte de la Belgique fédérale. Cette seule inscription est déjà en soi un véritable enjeu. Quel regard les entités fédérées et le gouvernement fédéral vont-ils porter sur l'événement ? Quels axes vont-ils privilégier et sur base de quelles valeurs ? Ces commémorations constitueront un laboratoire à plus d'un titre : elles montreront en quoi le passé sert de révélateur, au sens presque chimique du terme. Il s'agira de jauger la place occupée par les guerres dans les mémoires publiques des sociétés belges. D'ores et déjà, la discussion est ouverte et des inquiétudes sont énoncées : surinvestissement d'un côté ou de l'autre, volonté d'accaparement... Les regards sont tournés vers le nord du pays. Il est évident que les deux guerres n'occupent pas la même place dans les mémoires publiques de chacune des communautés. Mais au-delà des divergences, il y a et il y aura bel et bien des convergences. Dans un pays en profonde mutation, le passé est l'objet d'un investissement sans précédent, et ce à tous les niveaux de pouvoir alors que jadis, l'État unitaire a souvent été singulièrement

absent comme on pourra encore le lire par ailleurs dans les articles thématiques de ce numéro de la *RBHC*. Au-delà des moyens mis en œuvre pour les commémorations, l'exercice sera également un test pour le fédéralisme à la belge. Dans quelle mesure celui-ci permettra-t-il des partenariats insolites, des coopérations au-delà des frontières linguistiques ? Ou alors apparaîtra-t-il avant tout dans une logique d'affrontement ?

Par delà les convergences, ce sera la diversité des initiatives qui s'imposera, du local à l'international, du spontané au sur-mesure. Cet événement multidimensionnel impliquera quantité d'acteurs, des politiques aux historiens, des enseignants aux journalistes, des amateurs aux professionnels des événements culturels. Deux ans avant son véritable lancement, il est légitime de s'interroger, de formuler des souhaits : que ces commémorations sans précédent apportent une véritable valeur ajoutée à la connaissance, à la compréhension et à la transmission des enjeux de l'expérience d'un pays en guerre et d'une société occupée à tous les niveaux depuis le plus singulier jusqu'au plus universel. Car tel est bien là le nœud des débats en termes d'histoire publique. Aux historiens de demain de déterminer si l'événement pourra être perçu comme un succès ou un échec. À la rédaction de la *RBHC*, il nous a paru opportun d'ouvrir ce dossier dès aujourd'hui. Nous vous proposons trois réflexions écrites à partir d'optiques et de pratiques différentes mais qui, chacune, constituent des pièces d'un corpus qui ira en s'épaississant et qui permettra de s'interroger sur l'apport, le sens et la nature des commémorations et sur la manière dont les différentes sociétés belge, wallonne, francophone et flamande, prises isolément et dans leur globalité, envisagent le passé et, en l'occurrence, cet événement fondateur qu'a été la Première Guerre mondiale pour le "court 20e siècle".

Chantal Kesteloot

‘België ’14-’18’: een verhaal in het midden

Sophie De Schaepdrijver

‘2014-2018’. Het landschap van de herdenking in België is nog niet in kaart gebracht, maar zeker is : het wordt een rijk en afwisselend landschap, enige onontgonnen terreinen en onoverbrugde kloven niet te na gesproken. Het *Flanders Fields Museum* in Ieper is met zorg her-dacht. In Mons wordt een museum gepland. Het gonst in de archieven. Het zoemt in de faculteiten. De beleidsnota’s wapperen. Erfgoedcellen en gemeenten doen nuttig werk : men digitaliseert seriële bronnen – van frontblaadjes tot muurkranten – men brengt het ‘kleine patrimonium’ in kaart, men verzamelt getuigenissen, foto’s, dagboeken en men zet historische tentoonstellingen op touw die de ervaring van 1914-1918 aanschouwelijk zullen maken op tijd voor de feestelijke – nu ja, ingetogen feestelijke – opening in de zomer van 2014.

Het accent bij dit alles ligt op de *belevenis* van de oorlog : persoonlijk, plaatselijk, tastbaar. Dat is een verstandige en actuele keuze. De impact van de oorlog op het concrete leven, op de individuele levensloop, op het dagelijkse en lokale, spreekt tot de verbeelding. Deze invalshoek biedt ook historiografische vernieuwing. Recente internationale voorbeelden zijn Roger Chickering’s omvangrijke studie over de stad Freiburg in de oorlog, Martha Hanna’s subtiele analyse van de correspondentie van een Frans boeren-echtpaar, Stéphane Audouin-Rouzeau’s bundeling van case studies over het rouwproces en Salim Tamari’s *Year of the locust*, dat de Palestijnse veldtocht beschrijft via dagboeken van soldaten in het Ottomaanse leger. We zijn

de tijd van de stafkaarten en de vitrines met uniformen voorbij. Of, beter gezegd : die zijn er ook nog, en terecht, maar we bekijken ze met andere ogen – en het blikveld is ontzaglijk verruimd. Kinderspeelgoed, broodbonnen, amuletten, rouwbriefjes, karikaturen : niets ontsnapt aan de aandacht.

Hier schuilt echter ook een gevaar : dat alle geplande tentoonstellingen en gedenkboeken uiteindelijk niet méér zullen bieden dan een stoet van artefacten, een veelheid van gebeurtenissen, beelden en objecten, op geen enkele wijze ingebed in een groter verhaal. En nee, die inbedding bij voorbaat weigeren is geen optie. Wie het als historicus, zeker als publiekshistoricus, houdt bij het loutere presenteren van materiaal, hoe rijk ook, neemt zijn verantwoordelijkheid niet op. Liever didactisch dan vrijblijvend.

Doch, ho even : de didactiek zit er wel degelijk in. Wat zeg ik, de herdenkingsprojecten zijn doordeesemd van didactiek. Niet ingebed in een verhaal ? Ze zitten *muurvast* ingebed in een verhaal. En wel dit verhaal : ‘Vrede’ als kernwaarde. ‘Nooit meer oorlog’ als onverbidelijke conclusie. De bezoeker dient musea, manifestaties, geleide wandelingen en andere evenementen te verlaten in de gesterkte overtuiging dat oorlog een Slechte Zaak is. (Vooral voor de Kleine Man.)

Nu ís dat ook zo. Het mag gezegd, het móét gezegd. De wetenschap dat oorlogen *altijd* ongeluk meebrengen, kan niet stevig genoeg in het Europese culturele DNA verankerd worden. (Met excuses voor de scheve metafoor.)

Maar deze waarheid draagt weinig bij tot ons begrip van de Eerste Wereldoorlog, in dit geval ons begrip van België in de Eerste

Wereldoorlog. (Of nog, ons begrip van specifieke groepen, gemeentes, individuen in de Eerste Wereldoorlog.) Het gegeven dat '14-'18 veel ellende bracht, leert ons weinig over dat tijdperk, over wat tijdgenoten bezielde, over wat er op het spel stond (of wat er werd geacht, op het spel te staan), over machtsverhoudingen, over instellingen, over de politieke economie van bloed, tranen, geld, graan. Het vredesverhaal volstaat niet.

Tussen het brede – al te brede – vredesverhaal aan de éne kant en de veelheid aan plaatselijke en persoonlijke verhalen aan de ándere kant is er nood aan houvast in het midden. Er is nood aan een kader. Het grootste herdenkingsevenement in de geschiedenis van de Belgische staat (Nico Wouters) moet méér opleveren dan gemeenplaatsen of anecdotiek. '2014-2018' moet niet alleen een toeristische meerwaarde creëren – niets op tegen overigens, laat aanrukken die vredestoerbussen – maar ook een publiekshistorische meerwaarde.

Waar dit verhaal in het midden te zoeken? Ziehier een voorstel: bij de specificiteit van de Belgische ervaring in de Eerste Wereldoorlog. Bij 'België '14-'18' – een zowel concreet als vérreikend denkkader voor de veelheid aan weldra op ons afkomende gegevens, beelden en objecten. 'België '14-'18' biedt een verhaal in het midden.

Hier zij meteen onderstreept: dat is niet een alleenzaligmakend verhaal. Er was geen homogeen Belgische beleving van de oorlog. De oorlogservaring van sommige groepen leek méér op die van andere groepen in het buitenland dan op die van medeburgers. Een voorbeeld: de oorlogservaring van gedepor-teerde Belgische werklozen in de *Zivil-Arbeiterbatallions* achter het front leek méér

op die van hun confrères in Litouwen, of *for that matter* Roubaix, dan op die van hun landgenoten in uniform aan de IJzer. En, laat het duidelijk zijn, een Belgisch kader is geen a priori belgicistisch kader, integendeel: de landsbrede blik ontwaart breuklijnen juist beter. Een tweede punt: 'België '14-'18' is al helemaal geen *zaligmakend* verhaal van vermoorde onschuld en vlekkeloze heroïek. Een nationaal kader vereist dat ook niet. Om een parallel te noemen: de historicus Jan Gross wijst op de Poolse medeplichtigheid aan de Shoah – met andere woorden, hij stoot het beeld van Polen als vermoorde onschuld van zijn sokkel – maar blijft werken binnen het kader van de Poolse oorlogservaring in 1939-1945. Een nationaal kader is met andere woorden noch dwingend, noch normatief. Maar wel heuristisch nuttig: het scherpt de blik.

'België '14-'18' als denkkader, en wel hierom. België als staat en België als samenleving stonden in een welbepaalde positie binnen de Eerste Wereldoorlog. Drie dimensies zijn hierbij van belang: het internationale recht, de mobilisatie en de bezetting.

Ten eerste: het internationale recht. Wie de oorlogsherdenking – terecht – wil koppelen aan de internationale vredesgedachte, kan niet om deze dimensie heen. De Belgische ervaring in de Eerste Wereldoorlog biedt hier veel leerzaams. Het is al vaak gezegd, maar het wordt ook even vaak vergeten: de Duitse invasie van een neutraal land was een zeer zwaarwegende breuk met het internationale recht, een breuk die door tijdgenoten – Belgen, Nederlanders, Amerikanen, geallieerden, Duitsers – zeer serieus werd genomen. Veel lacherigs is geschreven over "*Poor Little Belgium*", ja, de kreet kwam symbool te staan

voor alle hypocriete onzin die de volkeren naar het front joeg, maar we zullen nooit begrijpen wat de tijdgenoten in 1914-1918 bezielde als we weigeren te erkennen dat het in 1914 ergens over ging. En wel om het recht van de sterkste versus gemaakte afspraken; om het recht op overleven van een militair slecht verdedigbaar land; om het 'Concert van Europa' versus de wet van de jungle. Dit was geen abstract beginsel, maar een zaak die de publieke opinie diep beroerde, om de eenvoudige reden dat het hier ging om de toekomst van burgers : in een Europa geregeerd door militaire overmacht, of door internationaal recht. De neutraliteit van België was geen diplomatiek-technisch detail, of een door de oorlogspropaganda opgeblazen irrelevantie. Het ging hier om principes die, ook vandaag nog, zeer zwaar wegen : wie of wat biedt zekerheid aan een land, een groep, een burger, die niet tot de tanden gewapend is en dat ook niet wil zijn ?

En daarmee zijn we beland bij punt twee : mobilisatie. België was veruit het minst gemilitariseerde land van het Europese vasteland. De dienstplicht gold eerder als pure dwang dan als 'school van de natie', de oorlogsbudgetten golden als geldverspilling, carrières in het leger werden minder prestigieus gevonden dan in Frankrijk, Duitsland of Servië. Kortom, de Belgische samenleving onderhield een uitzonderlijk ambivalente relatie tot het militaire. Tegelijk was "landsverdediging" geen holle frase. *Mutatis mutandis* is dat ook een hedendaags dilemma : algehele demobilisatie en het in stand houden van vrede (de verdediging van mensenrechten) gaan niet altijd naadloos samen. De Belgische landsverdediging in 1914-1918 is met andere woorden een modern verhaal.

'Mobilisatie' betekent niet alleen militaire mobilisatie, maar ook het op oorlogsvoet brengen van een economie, een samenleving, een politiek stelsel, een cultuur. Dat proces verliep in België anders dan elders. De drie grote oorlogvoerenden, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk, hadden een front en een thuisfront. België had, door de invasie, geen thuisfront.

Punt drie dus : de bezetting. De Belgische oorlogservaring in 1914-1918 leek veel meer op de algemene Europese oorlogservaring in 1939-1945. Het gros van de Belgen – ook mannen van weerbare leeftijd – maakte de Eerste Wereldoorlog als bezet burger door. In Servië en in het bezette Noord-Frankrijk bv. was de militaire mobilisatiegraad veel hoger. De Belgische oorlogservaring was dus specifiek burgerlijk – in de zin van : niet militair. Het specifieke verloop van de confrontatie, of het samenleven van deze ongewapende bevolking met een gewapende bezettende macht is uiterst leerzaam. Welke ideeën van burgerschap, van gezag, van recht speelden hier ? En welke impact had dit merkwaaardige ondergrondse 'thuisfront' op de interne machtsdynamiek en op de politieke horizon ? Een voorbeeld : hoe beïnvloedde de materiële nood in oorlogstijd het denken over sociale rechten ?

Internationaal recht, mobilisatie, bezetting : drie dimensies van de Belgische specificiteit in de Eerste Wereldoorlog, die én een kader bieden voor de veelheid aan gegevens én in één moeite door aangeven waarom 'België '14-'18' niet alleen hedendaags relevant is, maar ook internationaal relevant.

Dit is geen pleidooi voor het versterken van het Belgische beleidsniveau wat de herden-

king betreft. Het zou een schone zaak zijn, daar niet van, maar in het huidige kader zijn verzuchtingen in die zin utopisch. Ik deel Nico Wouters' hoop dat serieuze projecten, op welk vlak dan ook, "automatisch bij een correcte historische contextualisering [zullen] uitkomen". Met andere woorden, dat termen als "onze soldaten aan het Belgisch-Duitse front op Vlaamse grond" – een zinsnede uit een tekst van het IJzerbedevaartcomité die in feite het gegeven van de bezetting ontkent en het haast doet uitschijnen alsof de Vlaamse samenleving buiten de oorlog stond – zeldzaam zullen blijven. Ik pleit voor een *de facto* Belgisch kader omwille van die contextualisering. Én omdat een perspectief dat uitgaat van de specificiteit van de Belgische positie in de oorlog, de blik scherpt op de grote, internationaal relevante vraagstukken van de oorlog : burgerschap, machtsdynamiek, geweld. 'België '14-'18' als verhaal in het midden biedt dus een grote heuristische meerwaarde. Het biedt ook een grote *mnemonische* meerwaarde : hoe meer verhaal, hoe meer herinnering. Oók, of voorál als het verhaal mettertijd wordt bijgesteld. Maar alles liever dan de memoriële miserie, zo treffend beschreven door een romanpersonage van de Belgische schrijver Xavier Hanotte : "Dit land hééft geen geschiedenis, mijnheer. Op zijn best wat snippers folklore, een hoop op zichzelf staande mythetjes. Het leeft in een soort eeuwig heden. Hoe kan het dan een geheugen hebben?".

Les préparatifs des commémorations de 14-18 par la Fédération Wallonie-Bruxelles et la Wallonie

Laurence van Ypersele

En décembre 2010, le Ministre-Président Rudy Demotte a exprimé le souhait qu'un groupe de travail se penche sur les commémorations de la Première Guerre mondiale en Belgique francophone. Fondé en mars 2011, il devait rassembler des scientifiques, des membres des cabinets concernés et des représentants du monde associatif. La présidence devait revenir à un historien. Le professeur L. van Ypersele fut désignée pour présider cette équipe qui devait remettre pour le mois de juin 2011 un rapport. En trois mois, le groupe de travail a dégagé les grandes valeurs qui devaient sous-tendre les commémorations, les axes que l'on souhaitait porter, les types de projets à valoriser.

Qu'est-ce que commémorer ?

La première question abordée était de savoir ce qu'est une commémoration officielle. Les historiens ont rappelé que commémorer, c'est se souvenir ensemble d'événements passés en tant qu'ils fondent notre identité, notre "être ensemble" et notre rapport au monde. On ne commémore pas tout et n'importe quoi. Au plan de la mémoire officielle, il y a bel et bien un choix du passé qui implique des politiques de mémoire : en se remémorant le passé, on affirme des valeurs pour aujourd'hui. Toutefois ce choix ne peut être ni tout à fait arbitraire ni en contradiction avec la vérité historique. En effet, on peut user et abuser de la mémoire. Il y a donc une réelle nécessité d'historiser la mémoire, contre les abus de la mémoire livrée à elle-même. C'est dans cette optique, d'ailleurs, que Rudy Demotte a souhaité la présence significative de scientifiques dans

ce groupe de travail. C'est aussi dans cette optique que les historiens concernés ont décidé de s'engager dans le processus commémoratif au service de la société : il s'agit, pour eux, de veiller à l'historicité de ce que les politiques choisiront de commémorer; il s'agit aussi de rendre public les choix fait par les politiques.

Que veut-on commémorer pour alimenter quelle identité ?

La seconde question, qui découle de la première, était de pointer les valeurs que l'on souhaitait mettre en avant et dont témoigne le passé historique de la Belgique de 14-18. D'emblée, il fallut constater un paradoxe : la Première Guerre mondiale est un événement qui a concerné l'ensemble de la Belgique, État unitaire à l'époque. C'est bien la neutralité belge qui a été violée, ce sont des villes et des villages wallons et flamands qui ont connu les massacres de civils, c'est l'armée belge qui a défendu le pays sur l'Yser, c'est la quasi totalité du territoire qui a vécu l'occupation. La Belgique francophone n'a donc aucun vécu particulier par rapport à la Flandre. Et c'est donc ce passé national qu'il s'agit de commémorer. On s'est alors penché sur les grandes thématiques qui nous concernent plus particulièrement : les grandes batailles d'août 1914 (Liège, Namur, Mons et Charleroi), la petite partie du front stabilisé à Comines-Ploegsteert (où Churchill viendra chercher la rédemption après l'échec des Dardanelles, de fin décembre 1915 à mai 1916), les villes et les villages martyrs (Visé, Dinant, Tamines, Andenne, le Sud Luxembourg, etc) et surtout l'occupation (avec ses difficultés alimentaires, l'aide internationale, les résistances, les déportations). Il est apparu que cet aspect serait au cœur des commémorations francophones, car cette

expérience de l'occupation préfigure à maints égards les violences contre les civils qui caractériseront le 20e siècle. Ces différentes thématiques sont porteuses de valeurs que l'on revendique aujourd'hui encore, parce qu'elles sont toujours au cœur de l'identité francophone belge : l'attachement au pays et à l'indépendance (refus de l'ultimatum et combats sur le front), l'attachement aux libertés fondamentales (liberté d'opinion, liberté d'expression, de circulation, d'enseignement, etc), le respect des droits humains et du droit international (bafoué lors des massacres d'août 14 et lors des déportations), la solidarité (création du CNSA et de l'aide humanitaire internationale), la résistance à l'oppression (résistance morale d'un Adolphe Max, d'un Cardinal Mercier, d'un Henri Pirenne, réseaux de renseignements, passeurs d'homme, presse clandestine). Autrement dit, la notion de "paix" qui est au cœur des commémorations en Flandre n'est pas reprise comme telle par la Fédération et la Wallonie.

Pourquoi pas la paix ?

Bien sûr, même du côté francophone, la paix sera une valeur sous-jacente aux diverses commémorations. Mais, ce que le groupe de travail a souhaité, c'est de prendre la Grande Guerre pour réfléchir au contenu de la paix que l'on souhaite célébrer. En effet, la paix est une valeur très consensuelle et appartient au "politiquement correct" : tout le monde souhaite la paix, à titre individuel (qu'on me fiche la paix) et à titre collectif (que l'on vive en paix). Mais cette valeur a été utilisée à tort et à travers, tant par les démocraties que par les régimes totalitaires : Hitler lui-même prétendait souhaiter la paix en Europe et que penser de la paix instaurée par Ben Ali ou Kadhafi ?

En effet, déjà durant la Grande Guerre les soldats du front comme leurs familles ne rêvaient que de paix, mais d'une paix victorieuse (surtout à partir de 1917, moment où les sacrifices consentis à Verdun ou sur la Somme ne pouvaient plus aboutir à une simple paix de *statu quo ante bellum*). Au sortir de la guerre, ce qui domine, c'est le sentiment d'une victoire endeuillée et l'on assiste à la glorification des héros morts pour que vive la Patrie et à la stigmatisation de l'Allemagne, cause de tous les malheurs. Ce n'est qu'avec le Pacte de Locarno, en 1925, dans un contexte de détente internationale que la vision de la guerre va quelque peu changer et que le pacifisme se déploie : désormais, c'est la guerre elle-même qui est pointée du doigt. Le mythe de la guerre absurde dans laquelle tout le monde est victime prend alors son essor et la paix devient une valeur absolue. Pourtant, dès la seconde moitié des années trente, les mouvements pacifistes sont de plus en plus mal pris : comment lutter à la fois pour la paix et contre les fascismes ? À la Conférence de Munich en 1938, le désir de faire de la Grande Guerre "la der des der" reste présent : les démocraties cherchent à tout prix à sauver la paix et finalement acceptent toutes les revendications d'Hitler. Pour autant, la paix ne fut pas sauvée... Et la Seconde Guerre mondiale fut encore plus totale que la Première.

Le groupe de travail "commémorer 14-18" a estimé que l'on ne pouvait faire l'impasse sur ce très sombre 20e siècle. Il ne s'agit pas de tirer les leçons de l'histoire, mais d'utiliser l'histoire pour réfléchir au contenu d'une paix souhaitable. La paix est une valeur suprême et non une valeur absolue; elle est une valeur qui doit être sous-tendue par d'autres valeurs fondamentales sans

lesquelles elle n'est pas souhaitable. Les commémorations de 14-18 devraient être l'occasion de cette réflexion. Qu'est ce que la paix sans liberté, sans respect des droits humains, sans respect du droit international, sans solidarité... ?

Les grands axes du plan

Du côté francophone, il s'agit donc d'organiser et d'insuffler une certaine cohérence aux multiples initiatives qui viendront d'en bas (des provinces, des villes et de diverses associations). Il s'agit aussi d'assurer une réelle historicité de la mémoire à travers la présence d'historiens spécialistes de la Grande Guerre et/ou de la mémoire. Les buts poursuivis sont, comme en Flandre, la valorisation du patrimoine (inventorisation, restauration, création de centres d'interprétation), la transmission de la mémoire et des valeurs qui la sous-tendent vis-à-vis des jeunes (enseignement) et du grand public (RTBF, expositions), le développement du tourisme de mémoire (parcours, centres d'interprétation, etc) et la notoriété internationale de la Belgique francophone (Liège, Namur, Charleroi et le Sud Luxembourg pour la France, Mons et Ploegsteert pour le *Commonwealth* : organisation d'événements).

On peut distinguer différents niveaux. 1° Les actions relevant des ministères concernés : restauration des monuments par la Ministère des pouvoirs locaux et de patrimoine, création de parcours touristiques par le Ministère du Tourisme, dossiers pédagogiques par le Ministère de l'enseignement, recherche scientifique concernant l'impact de la Grande Guerre sur l'évolution du Droit International par le Ministère de l'enseignement supérieur, etc. L'IPW s'occupe de l'inventorisation du patrimoine. 2° Les actions fédératives : un

site internet, la labellisation des activités, les appels à projets relevant d'un budget de 8 millions directement géré par le cabinet Demotte. Il y aura des appels à projet d'envergure (minimum 25.000 €) pour les pouvoirs locaux et des appels à projet plus modestes pour les écoles. On prévoit aussi des prix pour les meilleures réalisations artistiques, théâtrales, pédagogiques et scientifiques; sans oublier, le soutien à la RTBF qui va produire de nouveaux documentaires sur la Belgique dans la Grande Guerre.

Le rapport a été remis en juin 2011 au Ministre-Président. Et il a été ratifié dans ses grandes lignes par les deux gouvernements dès la fin de l'été 2011. Il restait à élaborer les budgets précis. Ce travail a été réalisé en septembre 2011 et affiné dans les mois suivants. Travail long et fastidieux, car tous les ministères concernés n'ont pas la même sensibilité. Ainsi, par exemple, le ministre du Patrimoine, Paul Furlan, n'a pas attendu le plan définitif pour débloquer un million d'euros pour la restauration des monuments. À l'inverse, la ministre de l'Enseignement, Marie-Dominique Simonet, n'a pas de moyens supplémentaires à mettre dans la création de dossiers pédagogiques (l'idée est d'avoir un dossier pédagogique par thématique, commun à toute la communauté, avec des déclinaisons locales possibles). Il faut donc trouver des solutions en interne ou en partenariat avec d'autres.

Le plan final devrait être officiellement présenté en septembre 2012.

Les difficultés rencontrées

Reste une série de problèmes liés à la difficile mise en place de synergies entre les entités fédérées et avec le Fédéral.

- Le Fédéral

Le Conseil des Ministres a pris acte, le 3 novembre 2011, d'une note sur les commémorations proposant le 15 octobre 2014 comme journée de commémoration nationale, à Bruxelles, Liège et Ypres, au cours de laquelle les chefs d'État étrangers seront invités. L'organisation de cette journée sera un véritable défi. Messieurs Paul Breyne et Jean-Arthur Regibeau pilotent les commémorations au plan national. Mais force est de constater que le Fédéral n'a guère d'ambition, si ce n'est d'être un pont entre les entités fédérées... Ainsi, certaines institutions relevant du Fédéral, comme le Musée royal de l'Armée qui possède l'une des plus belles collections au monde sur la Première Guerre mondiale, ne sont pas soutenues par une politique volontariste. Les salles 14-18 doivent être réaménagées, mais la Régie des bâtiments ne bouge pas. Résultat, ce ne sera pas pour 2014 ! Par ailleurs, les francophones attendent une décision du Fédéral pour choisir le logo. En effet, ils ne souhaitent pas créer un logo différent du Fédéral. La Flandre a proposé son logo comme logo national. Les francophones ne sont pas contre : ce logo est très réussi (même si le souhait a été émis d'y ajouter un élément plus "belge", comme le casque Adrian). Mais rien ne bouge. En outre, la Fédération et la Wallonie attendent, tout comme Bruxelles-Capitale dont le plan avance, de savoir si une grande exposition sur la Belgique en guerre sera mise sur pied par le Fédéral, soutenu par les entités fédérées. Le Musée de l'Europe prépare quelque chose, mais rien n'est encore officiel.

- Bruxelles-Capitale

Dès la première réunion du groupe de travail "commémorer 14-18", le souhait a été émis d'y associer Bruxelles-Capitale.

Un délégué a donc été invité (Pierre Dejemeppe). Mais il s'est avéré que la situation particulière de Bruxelles ne lui permettait pas de l'associer complètement aux projets de la Fédération et de la Wallonie. Un groupe de travail séparé a donc été mis sur pied, dirigé par Pierre Dejemeppe. Ce groupe rassemble des scientifiques et des politiques. Les modestes finances de Bruxelles ne lui permettent pas d'engager des projets particulièrement ambitieux. Mais il s'agit de mettre en avant la capitale d'une Europe qui a permis d'assurer à nos pays plus d'un demi-siècle de paix. Bruxelles entend s'associer à des projets nationaux, voire internationaux : la grande exposition devrait y avoir lieu, elle pourrait aussi soutenir l'un ou l'autre colloque d'envergure internationale. Elle est également en lien avec la Fédération et avec la Flandre pour ce qui relève de l'enseignement. En outre, elle a déjà engagé une action concrète : la réalisation d'un cadastre quasiment exhaustif des traces de 14-18. Ce cadastre devrait permettre d'alimenter les dossiers pédagogiques, de dynamiser le tourisme et de réaliser une belle publication. En outre, l'idée d'un concours de sculpture pour la réalisation d'un monument "à toutes les paix" est émis : le monument gagnant serait placé dans la ville. Enfin, on pourrait donner un nom de rue peut-être à un Allemand qui a servi la paix (Helmut Kohl, par exemple).

-La communauté germanophone

Quant à la Communauté germanophone, rien n'a encore été engagé : il faudra lui demander ce qu'elle souhaite faire et à quoi désire-t-elle s'associer. Mais de toutes façons, comme le territoire relève de la Wallonie, les germanophones pourront entrer des projets les concernant.

- La Flandre

Les relations avec la Flandre officielle n'ont rien d'évident, parce que les perspectives, les façons d'avancer et les valeurs mises en avant sont très différentes. Cela étant, personne du côté francophone ne souhaite entamer de polémique (contrairement aux médias qui parfois mettent de l'huile sur le feu). Il n'en reste pas moins que l'absence du mot Belgique dans le plan et les déclarations flamandes mettent les francophones mal à l'aise (de même l'absence d'élément "belge" dans le logo qui ne reprend que le "poppy" britannique). En outre, le fait que la déclaration pacifiste "*In Flanders Fields*" ait été proposée à tous les pays étrangers, mais pas à la Fédération-Wallonie, n'a pas aidé. Il a fallu attendre mars 2012 (alors que le plan a été officiellement présenté le 9 novembre 2011) pour que les francophones la reçoivent. Mais pas Bruxelles qui a dû la demander ! En fait, c'est l'interpellation de l'ambassadeur d'Australie qui a mis le feu aux poudres : il a déclaré que les Australiens n'étaient pas venus pour sauver la Flandre, mais bien la Belgique. Les pays étrangers qui étaient embarrassés ont sauté sur l'occasion pour dire à la Flandre qu'ils ne signeraient qu'une déclaration émanant du Fédéral. Résultat, les francophones ont été invités à s'associer à la déclaration. Bruxelles a déclaré qu'elle signerait si tout le monde était d'accord (et si on lui donnait enfin le texte). Mais, la Fédération-Wallonie veut des changements : il semble donc que certaines phrases devront être changées. Mais c'est là un problème qui sera réglé au plan politique et non au plan scientifique. Affaire à suivre, donc.

Si des tensions existent sur des points précis, la volonté de les dépasser est également présente. Et même de plus en plus, me semble-

t-il. Ainsi, l'idée de partager un logo commun (même si on peut envisager des variantes) est acquise tant au Nord qu'au Sud du pays. Au plan touristique, des synergies entre le Westhoek, Ploegsteert et Mons seraient au bénéfice de tous. Les villes martyres se sont rassemblées dans un projet commun, non sans difficultés au plan technique, mais avec un réel enthousiasme. S'il y a une grande exposition nationale, toutes les entités sont prêtes à la soutenir. D'autres liens sont imaginables, comme entre Anvers et Liège qui possèdent toutes deux un pont mythique : le pont des réfugiés à Anvers et le pont de l'Atlas V à Liège. Des échanges entre écoles néerlandophones et francophones pourront aussi être soutenus, notamment par le Fonds Prince Philippe. On peut donc espérer que ces améliorations dans les relations se poursuivront lors des commémorations elles-mêmes, dans le respect des choix politiques faits par les uns et les autres.

'Poor little Belgium?' De Vlaamse en Franstalige herdenkingspolitiek (2014-2018)

Nico Wouters

De herdenking van de Eerste Wereldoorlog tussen 2014 en 2018 wordt misschien het grootste 'herdenkingsevenement' in de geschiedenis van de Belgische staat. Wie had in 1914 kunnen denken dat 100 jaar later de Belgische staat zelf nauwelijks nog een rol zou spelen in die herdenking? Het zwaartepunt van de herdenkings- en herinneringspolitiek ligt in 2014 bij de Vlaamse en Franstalige deelstaten. Het is ironisch dat deze deelstaten vandaag de herinnering sturen zoals de Belgische staat dat nooit heeft gekund.

Ik wil niet het 'arme' Belgische beleidsniveau verdedigen tegen de verpletterende regionale dynamiek. Het is evident dat deelstaten met hun eigen middelen particuliere initiatieven ontwikkelen die gericht zijn op de eigen bevolking. Ik wil zelfs niet pleiten voor het herinvoeren van een vanuit historisch standpunt evident Belgisch kader m.b.t. de Eerste Wereldoorlog. Kwaliteitsvolle projecten die zichzelf serieus nemen zullen wel uitkomen bij een correcte historische contextualisering. Toch wil ik kritische kanttekeningen maken bij de huidige herdenkingspolitiek. Tegelijk wil ik de herdenking rond de Eerste Wereldoorlog in de beide taalgemeenschappen gebruiken om enkele vergelijkende opmerkingen te maken bij de Vlaamse en Franstalige 'politiek van herinnering' in het algemeen. Eerst plaats ik die kanttekeningen bij het Vlaamse herdenkingsbeleid. Vervolgens doe ik hetzelfde voor het Franstalige herdenkingsbeleid, met een nadruk op de verschillen met Vlaanderen.

Tot slot evalueer ik of deze verschillen tussen beide wel groter zijn dan de overeenkomsten.

Kritische kanttekeningen bij het herdenkingsbeleid

De Vlaamse gemeenschap was in internationaal opzicht de allereerste om de opportuniteiten van het herdenkingsjaar 2014 te herkennen. Dit is vooral de verdienste van de N-VA'er Geert Bourgeois, naast Vlaams viceminister-president ook inwoner van Izegem. Mede dankzij het toegenomen electorale gewicht van zijn partij, wordt de herdenking intussen gedragen door de hele Vlaamse regering.

De Vlaamse regering wendt de herdenking van de Eerste Wereldoorlog aan om ambitieuze, beleidsoverschrijdende doelstellingen te realiseren. Er is aandacht voor de herdenking in beleidsnota's rond algemeen regeringsbeleid, bestuurszaken, media, onderwijs, cultureel en onroerend erfgoed, ruimtelijke ordening en toerisme. De speerpunten van het Vlaamse herdenkingsprogramma zijn: toerisme, cultureel en onroerend erfgoed, wetenschappelijk onderzoek, internationaal beleid, en onderwijs/herinneringseducatie.

Toerisme is overduidelijk het belangrijkste. De Vlaamse regering wil volgens haar regeerakkoord "(...) deze herdenking op een serene wijze uitspelen als topevenement". De herdenking moet de hefboom worden om van Vlaanderen een internationale topbestemming te maken. Het 'merk' Vlaanderen wordt verbonden aan het 'product' Eerste Wereldoorlog, of beter: het afgeleide product 'vredestoerisme'. 'Vrede' is inderdaad de kernwaarde. De internationale vredesgedachte – tolerantie, verdraagzaamheid, wederzijds begrip, mensenrechten – fungeert als de legitimering. De 'vredesgedachte' moet ver-

bonden worden aan de eenentwintigste eeuwse Vlaamse identiteit. In de op 30 april 2009 goedgekeurde parlementaire resolutie, luidt het zelfs dat "(...) nooit meer oorlog (...) aan de basis ligt van de Vlaamse bewustwording"; een op zijn minst betwistbare stelling.

Het Vlaamse herinneringsbeleid lijdt onder een gebrek aan interne consistentie. Wetenschappelijk onderzoek is één van de zelfverklaarde speerpunten van het Vlaamse programma. Dit strookt echter voorlopig niet met de realiteit. Ten eerste waren de belangrijkste Belgische (of Vlaamse) specialisten op geen enkele manier betrokken bij de voorbereidende fase van het programma. Dat is een verschil met Franstalig België. Daar werden de academici door de *Fédération Wallonie-Bruxelles* al in een vroege fase betrokken, in een in maart 2012 opgerichte werkgroep. Laurence van Ypersele (UCL) werd de wetenschappelijke coördinator van het herdenkingsprogramma. Dat iemand als Sophie de Schaepdrijver niet gecontacteerd werd door de Vlaamse overheid is veelzeggend en markeert het verschil. Ten tweede zijn er in het Vlaamse herdenkingsprogramma vooralsnog geen budgetten voorzien voor wetenschappelijk onderzoek. Er is géén Vlaamse beleidsnota 'wetenschappelijk onderzoek'. Er zijn dus ook geen middelen, er zijn geen uitvoeringsplannen of een 'oproep'. Wetenschappelijk onderzoek wordt onvermijdelijk een afgeleid product van erfgoedprojecten of toeristische programma's. Voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek wordt zo impliciet verwezen naar de 'normale' kanalen (dus het FWO). Dit is een beleidskeuze. Maar zo lang dit het geval is, zou de Vlaamse overheid dan 'wetenschappelijk onderzoek' beter niet als speerpunt afficheren.

Wetenschappelijk onderzoek fungeert nu immers louter als een leeg 'kwaliteitsetiket', een schaamlap die een politieke agenda moet legitimeren.

Zoals al gezegd baart het geen verwondering dat de Vlaamse regering met de herdenking de identiteit van de Vlaamse natie wil versterken en uitdragen. Je kan dit de Vlaamse regering niet eens kwalijk nemen. Wel dat ze een politiek voert die niet overeenstemt met haar eigen verklaringen. Dit blijkt ook uit de invulling van een ander speerpunt : internationale samenwerking. Er wordt samenwerking gezocht met zowat iedereen. Bilaterale akkoorden met Nieuw-Zeeland en Australië zijn er al. Een door Vlaanderen gecoördineerd internationaal herdenkingsoverleg bracht dertien landen samen. Het lijkt dus logisch dat Vlaanderen ook de dialoog zou aangaan met het Belgische federale niveau en de Franstalige gemeenschap. Veel historische bronnen, cultureel erfgoed en wetenschappelijke expertise over Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog bevinden zich nu eenmaal op het Belgische en Franstalige niveau.

Van bij de aanvang bleek die dialoog echter moeilijk. De op 30 april 2009 in het Vlaams parlement goedgekeurde resolutie *Vlaams beleid voor een levende herinnering aan de Eerste Wereldoorlog* kondigt samenwerking aan met tal van partners. Het federale niveau wordt weliswaar in zeer algemene termen vermeld, maar de enige concrete piste voor samenwerking is dat Vlaanderen "(...) bij de federale regering [gaat] pleiten voor een verhoging van de frequentie van de treinverbinding tussen Brussel en de Westhoek". Medio oktober 2011 verspreidde de Vlaamse overheid een Engelse intentieverklaring voor internationale

samenwerking. Deze verklaring voorzag in de oprichting van een *Permanent Forum for the Educational, Academic and Cultural Evocation of the Great War*, kortweg : PEACE. Een onderdeel hiervan was de *Flanders Fields Verklaring*, die aan de 50 landen werd gestuurd die soldaten aan het Belgische front hadden. Deze verklaring werd ruim verspreid, o.m. via enkele Europese ambassades. De Belgische federale overheid en de Franstalige gemeenschap ontvingen de uitnodiging niet. Waren er dan geen Belgische soldaten aan de IJzer ?

Structurele samenwerking tussen België en Vlaanderen, blijkt onmogelijk. Uiteraard wordt daarbij permanent geschermd met het dwingende institutionele raamwerk. Er zouden vandaag geen instrumenten meer zijn om samenwerking te realiseren. Een concreet voorbeeld. Vanuit de Stad Leuven werd het project *Martelaarsteden* opgestart. Dit is een Vlaams-Franstalig project. Als wetenschappelijk coördinator van dit project werd Axel Tixhon (FUNDP-Namur) aangezocht. Het is een voorbeeld dat vanuit de praktijk *bottom-up* projecten tot samenwerking over de taalgrens leiden. Het bleek echter allerminst evident om de samenwerking te institutionaliseren. Om *Martelaarsteden* te omkaderen moest aan Vlaamse zijde, een intercommunale worden opgericht. De Franstalige steden, verenigden zich in een *asbl*. Tussen die twee entiteiten kon dan een soort van 'internationaal' bilateraal akkoord worden gesloten. Men kan zich echter de vraag stellen waarom structurele samenwerking zo moeilijk blijft. Omdat instrumenten ontbreken, of omdat de politieke wil er niet is om de bestaande instrumenten optimaal te gebruiken ?

Het is een hypothese dat wetenschappelijke inbedding voor Vlaanderen zo moeilijk ligt omdat dit onvermijdelijk zou leiden tot een soort onderhandelde samenwerking met het federale niveau en de Franstalige gemeenschap. Alles wat de perceptie zou kunnen creëren dat het Belgische niveau wordt 'geherwaardeerd', moet in het huidige Vlaamse beleidsklimaat worden vermeden. Opnieuw kan ik niet anders dan wijzen op de inconsistenties in de eigen beleidsverklaringen. In het licht van de Vlaamse egestelling, krijgt de volgende passage uit de Vlaamse beleidsnota's een ironische lading : "Het herdenkingsproject wil [dat] de huidige en toekomstige generaties in Vlaanderen gesensibiliseerd worden rond thema's als verdraagzaamheid, interculturele dialoog en internationale verstandhouding met het oog op een open en tolerante samenleving en een actieve internationale oriëntatie".

Het Franstalige herdenkingsprogramma startte later dan dat van Vlaanderen. Een belangrijke politieke drijfveer voor het Franstalige herdenkingsprogramma was zelfs die gepercipieerde achterstand op Vlaanderen. Men wilde niet achterblijven toen bleek dat Vlaanderen de Eerste Wereldoorlog claimde. De herdenking rond de Eerste Wereldoorlog lijkt dus van meet af aan een soort concurrentiestrijd te creëren : een echte 'strijd om de herinnering'.

Interessanter is de ruimere maatschappelijke context waarin de herinneringspolitiek van de *Fédération Wallonie-Bruxelles* tot stand komt. In Franstalig België is de laatste 20 jaar een politieke consensus gegroeid over geschiedenis en het vermeende maatschappelijke belang ervan. Die consensus is qua inhoud, terminologie en aanpak veel explicieter ideologisch dan in Vlaanderen.

Franstalig België wordt de laatste jaren gekenmerkt door diverse politieke initiatieven om herinnering en geschiedenis te regisseren. Hierbij worden geschiedenis en herinnering in een ideologisch en instrumenteel herinneringschema geplaatst. Dat schema draait in essentie rond democratische burgeropvoeding. Dit is uiteraard een Europese ontwikkeling die in veel landen wordt gevolgd (ook in Vlaanderen). De politieke vertaling in Franstalig België is echter opvallend expliciet en eenduidig. Bovendien lijkt er een sterk consensusmodel te bestaan. Het verschil tussen Vlaanderen en Franstalig België, valt ook op binnen het federale niveau. Politieke initiatieven die handelen over het organiseren van geschiedenis(onderzoek) of herinnering/herdenking komen meestal van Franstalige politici.

Het waren dit soort initiatieven waartegen historici op 25 januari 2006 reageerden in het opiniestuk, *Het verschil tussen herinnering en geschiedenis*, dat zowel in *De Standaard* als *Le Soir* verscheen. Dat gebeurde in een context waarin enkele historische onderzoeken werden uitgevoerd in rechtstreekse opdracht van de politieke overheid, onder meer het onderzoek van de Lumumba-commissie en het SOMA-onderzoek *Gewillig België*. Dat opiniestuk werd toen ondertekend door zowat alle historici met enige naam, zowel Vlamingen als Franstaligen. Het stuk werd geschreven door een representatief staal van de Belgische academische sector. Een beetje onderbelicht in de receptie van dat opiniestuk was toen de expliciete waarschuwing van deze historici voor de door de overheid opgedrongen "herinneringsplicht".

Anno 2012 zijn we zover. Zonder opiniestukken of significante debatten is de 'herin-

neringsplicht' intussen ingeschreven in het Franstalige beleid. Dit wordt duidelijk in de wetgevende initiatieven. De twee belangrijkste wetgevende initiatieven op het gebied van omgang met het verleden van de laatste jaren, symboliseren het verschil tussen Vlaanderen en Franstalig België.

In Vlaanderen gaat het om het Erfgoeddecreet uit 2008 (een nieuwe versie werd goedgekeurd op 27 juni 2012; de nu volgende uiteenzetting handelt over de oude tekst). Het decreet is in de geest geïnspireerd door de zogenaamde *Framework Convention* van de Raad van Europa *on the value of cultural heritage for society*. De nadruk van deze conventie (en het Vlaamse decreet) ligt bij het 'waarborgen' (*safeguarding*) van erfgoed.

In de Franstalige gemeenschap kunnen we daartegenover het zogenaamde *décret mémoire* uit 2009 plaatsen (voluit : *décret relatif à la transmission de la mémoire des crimes de génocide, des crimes contre l'humanité, des crimes de guerre et des faits de résistance ou des mouvements ayant résisté aux régimes qui ont suscité ces crimes*). Dit decreet is wezenlijk anders dan het Vlaamse erfgoeddecreet. Het Franstalige decreet draait om 'transmission de la mémoire', iets wat voor zover ik weet in Vlaanderen geen enkel beleidsmatig equivalent heeft. De politieke doelstelling van het decreet is tegelijk veel explicieter en dwingender dan het Vlaamse erfgoeddecreet. Al in artikel 1 van het decreet is duidelijk dat het hier gaat om burgeropvoeding (*une citoyenneté responsable*) en over de verdediging van democratische waarden aan de hand van de herinnering aan genocides, oorlogen, misdaden tegen de mensheid. Het decreet voorziet de oprichting van een *Conseil de la Transmission de la Mémoire*

(iets wat taalkundig, inhoudelijk en politiek-maatschappelijk in Vlaanderen bevreemdend aandoet : een 'Raad voor de Overdracht van Herinnering'). Dit decreet beschrijft in essentie wat in Vlaanderen herinneringseducatie heet. Zoals de memorie van toelichting bij het decreet op pagina 3 zegt, in één zin : *"la connaissance du passé doit permettre de mieux cerner les enjeux actuels"*. De geschiedenis heeft een duidelijke functionaliteit : *"La finalité de l'histoire n'est pas morale, elle est civique"*. Volgens de toelichting gaat het hier om een transversaal decreet, dat jeugd, cultuur of onderwijs overstijgt : *"l'objectif du décret est une sensibilisation à la citoyenneté en général"*.

Het is de context van dat *décret mémoire* uit 2009 waarin de herdenking rond de Eerste Wereldoorlog vandaag wordt ingeschreven. Op 21 maart 2012, werd in het Waalse parlement door negen politici een voorstel tot resolutie ingediend rond de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Al in de achtste zin van deze resolutie valt de term 'herinneringsplicht' : *"Si, de nos jours, le devoir de mémoire se focalise, avec raison, sur la Seconde Guerre mondiale et le génocide qui fut alors perpétré, il convient de rappeler la place centrale qu'occupe, 'La Grande Guerre' dans notre histoire"*. Deze resolutie neemt de terminologie van het *décret mémoire* over. Het gaat om 'democratische burgeropvoeding'. De herdenking dient expliciet bepaalde ideologische doelstellingen : *"À l'heure où notre société prend peur face à une mondialisation certes bénéfique mais parfois déstabilisante et où notre pays connaît une montée des courants séparatistes, les autorités publiques se doivent de s'assurer du renforcement de la cohésion sociale"*. De herdenking rond de Eerste Wereldoorlog

wordt dus een expliciet politiek instrument : enerzijds tegen Vlaams separatisme, anderzijds tegen een 'destabiliserende' mondialisering.

De Vlaamse herdenkingspolitiek wordt vandaag vaak geassocieerd met een uitgesproken ideologische agenda. Ik bepleit hier dus dat de ideologische agenda aan Franstalige zijde veel explicieter is ingeschreven en dat de politieke basisconsensus aan Franstalige kant daarover sterker is.

Dat laatste punt wil ik graag onderbouwen. In Vlaanderen is de laatste tien jaar een belangrijk veld gegroeid van instellingen die de politiek van herinnering mee sturen. Het gaat om erfgoedactoren zoals erfgoedcellen en FARO (het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed), maar ook een wetenschappelijke instelling als het Vlaams Vredesinstituut. Deze professionele actoren geven vandaag in Vlaanderen zaken als herdenking en herinnering in belangrijke mate mee vorm. Essentieel hierbij is dat deze spelers vaak openlijk kritisch staan tegenover het Vlaamse beleid (wat kenmerkend is voor de Vlaamse cultuursector in het algemeen). Bekend is de kritische nota van het Vlaams Vredesinstituut over herinneringseducatie uit 2009. In een recent advies van 2 februari 2012 over de herdenking van de Eerste Wereldoorlog waarschuwt diezelfde instelling voor instrumentalisering van herdenking en pleit het voor meer wetenschappelijke inbreng. Ook het centrale steunpunt FARO, zal de komende jaren een deel van de werkzaamheden richten op de herdenking rond de Eerste Wereldoorlog. Deze organisaties zijn structureel ingebed in het systeem. Zij hebben een mandaat en een zekere invloed of macht om het beleid mee te sturen. Wat ik in Vlaanderen zie, is een divers

georganiseerd veld van tegenstemmen met reële invloed op het beleid. Dit maakt een openlijk centraal gestuurd herinneringsbeleid vandaag in Vlaanderen moeilijk.

Het belang van die (zelf-)kritische sector als factor, duikt ook op in debatten over de verhouding tussen geschiedenis en erfgoed. Op 4 april 2011 debatteerde prof. Bert De Munck (UA) met FARO-directeur Marc Jacobs over de verhouding tussen geschiedenis en erfgoed. Er werd onder meer verwezen naar het kritische opiniestuk dat De Munck op 21 april 2006 schreef in *De Standaard* onder de titel *Geschiedenis is meer dan Erfgoed*. Tijdens dat debat, benadrukte Marc Jacobs het belang van een autonome, *bottom-up* dynamiek van de nieuwe Vlaamse erfgoedsector. De praktijk lijkt dit inderdaad uit te wijzen. Het Vlaamse erfgoedbeleid kwam de laatste 15 jaar zonder twijfel tot stand in de politieke context van Vlaamse natieversterking. Maar die politieke agenda is minstens deels verwaterd door de wijze waarop in het veld zich nieuw erfgoedspelers hebben ontwikkeld. In dat opzicht kan het Vlaamse herdenkingsprogramma 2014-2018 overigens een belangrijke test worden voor die (jonge) erfgoedsector. Het zal immers nog moeten blijken hoe kritisch en/of autonoom de nieuwe erfgoedsector zich kan blijven opstellen.

In de vergelijking met Franstalig België zien we hier een wezenlijk verschil. Uiteraard zijn er aan Franstalige zijde veel kritische stemmen. Ik zie aan Franstalige zijde vandaag echter geen equivalent van de Vlaamse spelers die ik hierboven vermeld. Eén van de belangrijkste Franstalige spelers is *Les Territoires de la Mémoire* in Luik. Dit is een door de Franstalige gemeenschap erkend centrum dat herinneringsprojecten begeleidt,

gericht op burgeropvoeding en versterking van het democratisch weefsel. Een expliciete basislegitimering ligt hier ook in het gebruik van herinnering om extreem-rechtse stromingen in de samenleving een halt toe te roepen. Een andere speler is de educatieve werkgroep van het Franstalige ministerie voor onderwijs *Démocratie ou Barbarie* (ingebed in het *décret mémoire*). Hier gaat het expliciet om de geschiedenis van genocide en oorlog als educatief instrument : *“L’approche se fait ici par le biais de l’histoire, d’une analyse rigoureuse des faits du passé pouvant éveiller à une conscience citoyenne”*.

De instellingen en organisaties die aan Franstalige kant dominant naar voren komen op het gebied van herdenking en ‘omgang met het verleden’ hebben een andere relatie met de overheid. Zij zijn integraal onderdeel van de politieke basisconsensus over de huidige morele ideologie van de herinnering. Zij zijn er zelfs de rechtstreekse emanatie van. Dit creëert een andere realiteit. Er zijn momenteel geen actoren in Franstalig België, die inbedding in het systeem (en zo reële beleidsinvloed) kunnen combineren met een zekere kritisch-autonome rol. De georganiseerde diversiteit aan tegenstemmen waar Marc Jacobs voor de Vlaamse erfgoedsector naar verwijst, bestaat vandaag niet in Franstalig België.

Natuurlijk laat ik hier veel buiten beschouwing. Wat met het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, gecoördineerd door Kazerne Dossin ? Wat met een instelling als het SOMA ? Ik wil hier echter vooral een punt maken en debat opwekken.

In Vlaanderen primeert vandaag wat ik een ‘zakelijke aanpak’ van herinnering

wil noemen. Dat heeft twee betekenissen. Aan de ene kant is dat letterlijk te nemen. Er is een verregaande symbiose met de toeristische sector die prioriteiten oplegt aan de herdenking. Aan de andere kant zijn ook de Vlaamse aanpak en het discours zakelijk te noemen. Het raamwerk wordt gevormd door een generationaliseerde, door management-technieken gedreven aanpak die de nieuwe professionele erfgoedsector kenmerkt. De totstandkoming van het beleid en de keuze van projecten – alsook de onderliggende ideologie – is ingebed in generationaliseerde criteria van doelgroepenbeleid en *targets* in meerjarenplannen. Te expliciete verwijzingen naar Vlaamse identiteit of Vlaamse waarden zijn uit den boze. Dat geldt ook voor al te rechtstreekse inhoudelijke sturing vanuit een ideologische agenda.

In Franstalig België primeert een openlijk moralistische invulling van geschiedenis en herinnering. Die moralistische aanpak kenmerkt zich door een veel sterkere nadruk op herinneringsplicht en geschiedenis als instrument voor democratische burgeropvoeding. Vlaanderen zegt expliciet dat ze niet wil voorschrijven wat ‘goede’ herinnering is. In Franstalig België lijkt men niet expliciet genoeg te kunnen zijn in het omschrijven hiervan. Bovendien zijn er in Franstalig België nauwelijks invloedrijke tegenstemmen die gemandateerd zijn om tegenwind te bieden.

Conclusie : twee zijden van één ideologische medaille

De herdenking rond de Eerste Wereldoorlog tussen 2014-2018 is nu al de inzet van een strijd. De motor van die strijd is de profileringspolitiek van de gemeenschappen. Het zelfbewuste Vlaanderen was er vroeg bij en Franstalig België wil niet achterblijven.

Opvallend is dat zelfs de Belgische staat, die er na 1945 nooit in slaagde een stempel te drukken op een herdenkingsbeleid, vandaag toch aanwezig probeert te zijn. Dat is een interessante, nieuwe situatie. Deze strijd om herinnering, maakt manifest hoe Vlaanderen en Franstalig België vandaag herinneringspolitiek invullen. Wat is de impact van de verschillen die ik hierboven beschreef : de zakelijke aanpak van Vlaanderen en de moralistische aanpak in Franstalig België ? Gaat het louter om een ‘stijlverschil’ ? Verschillen in context, in gevoeligheden ? De impact van deze verschillende ‘herdenkingsrealiteiten’ is immers niet eenduidig.

Ik stel vast dat de ideologische inhoud die onder die oppervlakte schuilt, eigenlijk in grote mate gelijkloopt. De kernwaarden die naar voren worden geschoven in beide herdenkingsprogramma’s zijn dezelfde. Het Vlaamse begrip ‘vrede’ is immers slechts een vlag. Ze blijkt dezelfde lading te dekken als Franstalige doelstelling. In beide herdenkingsprogramma’s staat alles welbeschouwd het containerbegrip mensenrechten centraal. Dezelfde begrippen komen terug in beleidsnota’s aan beide zijden : solidariteit, interculturele dialoog en wederzijds begrip, individuele basisvrijheden (de rechtstaat), de strijd tegen racisme en uitsluiting, enz. Ook de speerpunten lijken dezelfde. In Franstalig België lijkt het ook te gaan om erfgoed, om ‘*patrimoine*’, om bekendmaking van Franstalig België als verkoopbare identiteit in de wereld. Onder de oppervlakte van de verschillende realiteiten en beleidscontexten, lopen de herinneringsparadigma’s dus perfect gelijk. Ondanks de verschillende contexten die ik hierboven beschreef, zijn de wezenlijke overeenkomsten dus groter. Het gaat om dezelfde doelen en dezelfde ideo-

logie in Vlaanderen en Franstalig België, in een verschillende politiek-maatschappelijke context.

Voor historici roept dit alleszins op tot zelfreflectie. Dat academische historici al lang niet meer de belangrijkste actoren zijn op het veld van de omgang met de geschiedenis, is wel duidelijk. Dat zet zich de komende jaren nog veel sterker door. Hoe verhouden we ons tot die ontwikkelingen en hoe definiëren we onze veranderende rol ? Uiteraard zijn dit klassieke vragen. Dit debat is niet nieuw. Echter, de context is momenteel bijzonder. De omvang en aard van de herdenkingsprogramma's 2014-2018, maken die vragen vandaag opnieuw relevanter dan ooit.

Worden we actieve spelers die midden in het centrum de herinnering mee gaan construeren ? Of blijven we kritisch herinnering en beeldvorming deconstrueren ? Dreigt onze kritische zijlijn dan niet snel een positie in de marge te worden ? Moeten we allemaal publiekshistorici worden en zo ja, wat betekent dat begrip dan eigenlijk ? Het is een debat meer dan waard.